

Michał Gierke

Szwedzki kopiec

Rocznik Chojeński 4, 393-398

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SZWEDZKI KOPIEC

Szwedzki Kopiciec zwany też Szwedzkim Kamieniem znajduje się na chojeńskim Wzgórzu Wisielców (niem. Galgenberg). Pomnik, jak głosi inskrypcja znajdująca się na jednym z tworzących go kamieni, został wzniesiony w celu upamiętnienia króla szwedzkiego Gustawa II Adolfa, który 27 grudnia 1630 roku przybył ze swą armią do miasta (Königsberg in der Neumark) i uwolnił je od stacjonujących w pobliżu wojsk cesarskich¹. Monumentowi nadano formę czworokątnego ostrosłupa, tworząc go ze spajanych zaprawą kamieni. Na niektórych z kamieni wyryte są nazwy miejscowości dawnego powiatu königsberskiego oraz nazwiska dowódców wojsk cesarskich, których oddziały stacjonowały w Nowej Marchii. Mimo tego, iż Szwedzki Kopiciec zachował się jako jedyny spośród wystawionych w Chojnie do 1945 roku pomników w niemal nienaruszonym stanie, to zarówno geneza jego powstania, jak również jego interpretacja nastroczała do tej pory pewnych kłopotów². Świadczyć o tym może chociażby tekst umieszczony

* Michał Gierke – absolwent Akademii Sztuki w Szczecinie oraz student archeologii na Uniwersytecie Szczecińskim. Interesuje się szczególnie archeologią historyczną, dziejami muzyki XVIII i XIX w. oraz historią chojeńskich budowli sakralnych.

¹ O dziejach Chojny w czasie wojny trzydziestoletniej i pobycie Gustawa II Adolfa w mieście, zob. G.J. Brzustowicz, *Chojna w czasie wojny trzydziestoletniej*, „Rocznik Chojeński”, t. I, 2009, s. 35–61; Richter, *Königsberg Nm. im 30jährigen Kriege (-1637)*, „Königsberger Kreiskalender”, 1926, s. 11–15; Richter, *Königsberg Nm. im Dreißigjährigen jährigen Kriege (1638–1648)*, „Königsberger Kreiskalender”, Jg. 2, 1927, s. 5–10.

² Oprócz Szwedzkiego Kopicia wystawiono w Chojnie do 1945 roku jeszcze przynajmniej trzy inne pomniki. Dwa z nich to pomniki wojenne, które doczekały się już opracowania, zob. A. Bierca, *Z badań nad wojennymi pomnikami w Chojnie sprzed 1945 r.*, w: *Chojna i okolice na przestrzeni wieków*, red. R. Skrycki, Chojna-Zielona Góra 2007, s. 105–124. Trzeci pomnik został wzniesiony dla uczczenia propagatora towarzystw gimnastycznych w Prusach Friedricha Ludwiga Jahna, odsłonięty został 9 czerwca 1912 roku. Zob. R. Skrycki, *Chojna. Impresje sprzed wieku*, Szczecin 2011, s. 154. Ponadto, znane są, z przedstawień na przedwojennych kartach pocztowych, dwa pomniki usytuowane na rynku przed ratuszem. Na podstawie analizy tychże kart oraz braku

na tablicy informacyjnej znajdującej się w pobliżu pomnika, w którym podano szereg nieprawdziwych informacji³. Pomnik nie doczekał się do tej pory żadnego opracowania. Celem niniejszego tekstu jest zatem próba usystematyzowania wiedzy na jego temat na podstawie bardzo skromnych wzmianek rozproszonych w literaturze oraz analizy przedwojennych fotografii, kart pocztowych i zachowanej substancji monumentu.

Wydaje się, że najważniejszym źródłem do rekonstrukcji historii Szwedzkiego Kopca jest, zaopatrzony w fotografię, artykuł opublikowany w 1916 roku w szwedzkim czasopiśmie „Allsvensk Samling”⁴. Jego treść w całości poświęcona jest chojeńskiemu pomnikowi i zawiera informacje między innymi o sposobie wzniesienia pomnika oraz rozwiązuje problem wyrytych na kamieniach nazw miejscowości. Wydzwięk artykułu jest jednak propagandowy. Ponadto, wzmianki o monumencie w innych źródłach są nieliczne i ograniczają się jedynie do stwierdzenia faktu jego istnienia⁵. Ważne, ze względu na możliwość odtworzenia pierwotnego wyglądu otoczenia zabytku, są też dwa znane przedstawienia na kartach pocztowych⁶. Na obu kartach podano również dokładną datę odsłonięcia pomnika.

Pomnik został usytuowany na Wzgórzu Wisielców, gdyż tam miał zatrzymać się ze swym wojskiem król Gustav II Adolf po przybyciu do Chojny⁷. Samo wzgórze jest niezwykle interesującym miejscem. Nazywano je niegdyś Galgenberg – nazwa ta, jak chce E. Mucke, brzmiała pierwotnie „Kahlberg/Gahlberg” i była bezpośrednim tłumaczeniem słowiańskiej nazwy „Łysa Góra”⁸.

jakichkolwiek wzmianek w literaturze, można założyć, iż pomniki owe miały prawdopodobnie charakter efemeryczny.

³ „Szwedzki Kopiec usypany przez ówczesnych mieszkańców w 1630 roku ku czci Gustawa Adolfa II – króla szwedzkiego (1618–1648), jednego z głównych uczestników wojny trzydziestoletniej. Prowadził wojny z Danią, Rosją i Polską; tę ostatnią zakończył w 1629 roku pokojem altmarskim. Na głazach pomnika zachowały się nazwy okolicznych miejscowości, których mieszkańcy składali hołd królowi szwedzkiemu”.

⁴ *Svenska minnen och märken i utlandet. II. „Schwedendenkmal” vid Königsberg in Neumark*, „Allsvensk Samling”, no. 2, 1916, s. 8.

⁵ Zob. np. Kuchta, *Was uns die Königsberger Flurkarte erzählt*, „Königsberger Kreiskalender”, Jg. 4, 1929, s. 65; G. J. Brzustowicz, dz. cyt., s. 42.

⁶ Zob. R. Skrycki, dz. cyt., s. 136. Druga karta pocztowa znajduje się w zbiorze Ryszarda Mizgiera.

⁷ Kuchta, dz. cyt., s. 65; H. Braune, *Ev. Marienkirche und Gemeinde zu Königsberg N/M. Festschrift zur Erinnerung an den Erneuerungsbau unserer Kirche vor 500 Jahren*, Königsberg Nm. 1907, s. 72.

⁸ E. Mucke, *Die slavischen Ortsnamen der Neumark*, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark”, H. VII, s. 179–180. Inną interpretację przedstawił zaś Robert Reiche, który człon „Galgen-” wywodził od słowiańskiego „jalovu” – „jalowy”, zob. R. Reiche, *Bausteine zur Geschichte der Stadt Königsberg in Neumark während des Mittelalters*, (z serii „Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht des Friedrich-Wilhelm-Gymnasiums zu Königsberg Nm. – Ostern 1898, Progr. No.

Genezę takiej nazwy można prawdopodobnie łączyć ze znajdującym się tuż przy wzgórzu cmentarzyskiem popielnicowym ludności kultury lużyckiej⁹. W czasach późniejszych wzgórze służyło za miejsce straceń i pochówków przestępców, nazywane było wówczas również Gerichtsberg¹⁰. Ciągłość charakteru sepulkralnego tego miejsca czyni je na pewno atrakcyjnym dla badań archeologicznych, jednakże należy zauważyć, że zalegające warstwy kulturowe mogły zostać częściowo zniszczone w trakcie wznoszenia pomnika. Analiza przedstawień ikonograficznych pozwala stwierdzić, iż wzgórze zostało dosyć mocno przekształcone. Szczyt wzniesienia zniwelowano tworząc *plateau*, na którym ustawiono monument oraz cztery małe kamienne „piramidki”. Na jego zboczach rozmieszczono nieregularnie pojedyncze kamienie. W zboczach po stronie północnej oraz południowej wybudowano również kamienne schody, które prowadziły na szczyt z obejścia. Owo obejście, usytuowane poniżej szczytu, również zostało utworzone poprzez niwelację części wzgórza. Od strony południowo-wschodniej było połączone kamiennymi schodami z groblą komunikacyjną prowadzącą od strony drogi. Modyfikacja bryły wzgórza wymagała zatem prowadzenia poważnych prac ziemnych, jednakże brak jest jakichkolwiek wiadomości na temat znalezisk archeologicznych dokonanych w związku z ich realizacją¹¹. W chwili obecnej wzgórze porośnięte jest gęstą roślinnością, która uniemożliwia dokładną obserwację jego bryły.

Sam Szwedzki Kopiec został wzniesiony prawdopodobnie w 1912 roku. Odsłonięto go zaś 23 czerwca 1912 roku¹². Inicjatorem budowy pomnika było działające w Chojnie Stowarzyszenie Gustava Adolfa (Gustav-Adolf-Verein), które funkcjonowało w mieście przynajmniej od 1861 roku¹³.

79) Königsberg Nm., 1898, s. 94; R. Reiche, *Und dennoch Kenitz-Kinac-Königsberg*, „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark”, H. XI, s. 85.

⁹ E. Friedel, *Mützenurnen und dergleichen bei Königsberg in der Neumark*, „Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte”, Jg 1885, s. 169–170; J. Kostrzewski, *Kultura lużycka na Pomorzu*, Poznań 1958, s. 56.

¹⁰ A. Kehrberg, *Erlauterten historisch-chronologischer Abriß der Stadt Königsberg in der Neumark...*, Abth. I, Berlin 1725, s. 15; zob. też Kuchta, dz. cyt., s. 65.

¹¹ Warto zauważyć, że brak jest przedstawień ikonograficznych wzgórza z czasów przed ustawieniem pomnika. Być może część modyfikacji jego bryły wykonano już wcześniej, w związku z funkcjonowaniem miejsca straceń.

¹² Datę tę poświadcza napis na karcie pocztowej, zob. R. Skrycki, dz. cyt., s. 136. Niestety, nie udało się ustalić, dlaczego właśnie tę datę wybrano.

¹³ Kuchta, dz. cyt., s. 65; *Berlin und die Mark Brandenburg mit der Markgraffthum Nieder-Lausitz in ihrer Geschichte und ihrem gegenwärtigen Bestanden*, Hrsgb. W Riehl, J. Scheu, Berlin 1861 s. 404. Warto nadmienić, że w kościele Mariackim znajdowała się kaplica Gustava Adolfa, być może związana w jakiś sposób z działalnością stowarzyszenia, zob. H. Braune, dz. cyt., s. 72.

Jak już wspomniano wyżej, pomnik ma formę czworokątnego ostrosłupa zbudowanego z nieociosanych kamieni polnych. Jego projektant nie jest znany. Główny kamień z inskrypcją poświęconą Gustawowi II Adolfowi znajduje się w licu wschodnim. Inskrypcja głosi: *Zur Erinnerung an die Befreiung Königsbergs N. M. am 27. Dezember 1630 durch den Schwedenkönig Gustav Adolf aus der schwersten Not des dreissigjähriger Krieges*¹⁴. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na to, iż oceny działalności wojsk szwedzkich na terenie Nowej Marchii były różne. G.J. Brzustowicz pisze, że wojska szwedzkie zostały wpuszczone do miasta bez oporu i z tego powodu miasto zostało oszczędzone¹⁵. O pozytywnym odbiorze wkroczenia wojsk świadczy też list rady miejskiej z 1636 roku, w którym przybycie wojsk królewskich nazywane jest „najszczęśliwszym”¹⁶. Jednakże w późniejszych latach, gdy miasto zostało obłożone kontrybucją i ponosiło ogromne koszty związane z utrzymaniem zakwaterowanych wojsk, stosunek mieszczan do Szwedów się zmienił¹⁷. Augustin Kehrberg w swej kronice zanotował, że szwedzka okupacja była czasem rozbojów i straszliwego głodu¹⁸. Jednym ze skutków wojny trzydziestoletniej było drastyczne zmniejszenie się liczby ludności¹⁹. Treść inskrypcji, mówiąca o uwolnieniu z nędzy w 1630 roku jest zatem dość życzeniowa i świadczy o tym, że w początkach XX wieku wiedziano już niewiele o skutkach wojny trzydziestoletniej, a w świadomości zbiorowej przetrwał jedynie mit Gustawa Adolfa – Wyzwoliciele²⁰. W centralnej części kamienia z dedykacją wydrążona jest trudna do interpretacji nisza. Wydawać by się mogło, iż wcześniej znajdować się mógł w niej jakiś przedmiot, na przykład kula armatnia, jednakże analiza przedwojennych przedstawień pomnika dowodzi, że miejsce to zawsze było puste. Być może kamień był pierwotnie częścią żaren rotacyjnych? Pod samym kamieniem z dedykacją znajduje się kamień z inskrypcją „Montecuculi” – nazwę taką nosiło również jedno ze znajdujących się koło

¹⁴ „Dla upamiętnienia wyzwolenia Königsbergu dnia 27 grudnia 1630 przez szwedzkiego króla Gustawa Adolfa z wielkiej nędzy wojny trzydziestoletniej”.

¹⁵ G. J. Brzustowicz, dz. cyt., s. 41.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże, s. 49-51.

¹⁸ A. Kehrberg, dz. cyt., Abth. II, Berlin 1725, s. 19-22; 74-75.

¹⁹ W. Fenrych, *Dzieje Ziemi Chojeńskiej od XIII do początków XIX wieku*, w: *Z dziejów Ziemi Chojeńskiej*, red. T. Białecki, Szczecin 1969, s. 98.

²⁰ Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że A. Kehrberg pisał swoją kronikę po okresie wojen brandenbursko-szwedzkich i w trakcie konfliktu prusko-szwedzkiego o Szczecin, a więc jednoznacznie negatywnego postrzegania roli Szwecji w tej części Europy. Jednak już w końcu XVIII stulecia w krajach niemieckich zaczyna się coraz powszechniej czcić pamięć Gustawa Adolfa, wykorzystując datę jego urodzin bądź śmierci pod Lützen. Zob. L.E. Wolke, G. Larsson, N.E. Villstrand, *Wojna trzydziestoletnia. Europa i świat 1618 – 1648*, Warszawa 2010, [przyp. redakcji].

Chojny wzgórz²¹. Poniżej znajdują się kamienie z inskrypcjami: „Lichtenstein”, „Bernstein” oraz „Collredo” – są to nazwiska dowódców oddziałów wojsk cesarskich, które, jak pisze A. Kehrberg, armia szwedzka rozgromiła 29 grudnia 1630 roku²². Takie ich umieszczenie, poniżej kamienia z dedykacją, miało zapewne symbolizować wyższość zwycięskiego króla Szwecji nad pokonanymi dowódcami cesarskimi. Na niektórych kamieniach tworzących pozostałe ściany zabytku wyryte zostały nazwy miejscowości. Każda nazwa określa pochodzenie danego kamienia – głazy zostały dostarczone z miejscowości, których mieszkańcy chcieli uczcić pamięć szwedzkiego króla²³. I tak, na ścianie północnej udało się odczytać następujące nazwy: „Neutornow”, „Zachow” (Czachów), „Lübbich[ow]” (Lubiechów – nie wiadomo Górny czy Dolny), „Blankenfelde” (Brvice) i „Falkenwalde” (Wierzchlas). W licu zachodnim znajdują się kamienie z inskrypcjami: „Selchow” (Żelichów), „Grüneberg” (Golice), „Alt Lietzegöricke” (Stare Łysogórki) oraz „Dolzig” (Dolsko). W ścianie południowej zaś wyryto nazwy: „Klemzow” (Kłępicz), „Guhden” (Gądno), „Rehdorf” (Stoki), „Vietnitz” (Witnica) oraz „Butterfelde” (Przyjezierze). Miejsca umieszczenia kamieni z inskrypcjami wydają się być przypadkowe.

W chwili obecnej Szwedzki Kopiec jest pomnikiem prawie zapomnianym. Wzgórze porośnięte jest gęstą roślinnością, która utrudnia dostrzeżenie pomnika z poziomu pobliskiej drogi. Sama bryła monumentu jest zachowana w dosyć dobrym stanie, inskrypcje pozostały czytelne, zniszczeniu uległy jednak cztery małe „piramidki” usytuowane niegdyś w narożach *plateau* wzgórza. Przy zabytku znajduje się zawierająca poważne błędy merytoryczne tablica informacyjna „Szlaku Budowli Kamiennych i Cmentarzy Zapomnianych”. Warto wspomnieć, że pierwszy krok w celu rewitalizacji pomnika wykonało Stowarzyszenie Historyczno-Kulturalne Terra Incognita, którego członkowie 19 kwietnia 2012 roku uporządkowali teren wokół niego²⁴.

²¹ Zarówno wzgórze, jak i kamień upamiętniają zapewne admirała Ernesta Montecuculego, który wraz z podległymi mu wojskami cesarskimi pojawił się pod Chojną 29.11.1627 roku. G. J. Brzustowicz, dz. cyt., s. 45–46.

²² A. Kehrberg, dz. cyt., Abth. II, Berlin 1725, s. 19–22, 74–75. Więcej informacji na temat rozmieszczenia wojsk cesarskich w okolicach Chojny, zob. G. J. Brzustowicz, dz. cyt., s. 44–47.

²³ „Svenska Minnen”, s. 8.

²⁴ *Oczyścili wzgórze*, <http://www.gazetachojenska.pl/gazeta.php?numer=12-17&temat=8> (08.06.2012). Należy zaznaczyć, że po II wojnie światowej pomnik był remontowany, jednakże nie udało się dotrzeć do informacji o zakresie przeprowadzonych prac, ani o dokładnym czasie ich wykonania.

Należy zaznaczyć, że Szwedzki Kopiec, mimo iż nie posiada wyszukanej formy, zasługuje na pamięć i czytelniejszą ekspozycję. Przede wszystkim jednak wymaga szczegółowych badań historycznych, które przyczynić się mogą do odтворzenia obrazu społeczeństwa Chojny w XIX i XX wieku. Dokładna analiza genezy wzniesienia tego rodzaju pomnika może stanowić punkt wyjściowy do badań nad zmianami w postrzeganiu i ocenie wojny trzydziestoletniej przez ludność dawnej Nowej Marchii na przestrzeni trzech wieków. Na pewno również ciekawym, wartym zgłębienia zagadnieniem jest rozwój fascynacji królem szwedzkim w XIX i XX wieku – zarówno pomnik, jak i działające w mieście Stowarzyszenie Gustava Adolfa są przecież owocami tejże fascynacji.

Ryc. 1 – Szwedzki Kopiec w 1916 roku; źródło: Svenska minnen och märken i utlandet. II. „Schwedenndenkmal” vid Königsberg in Neumark, „Allsvensk Samling”, no. 2, 1916, s. 8.

Ryc. 2 – inskrypcja ku czci króla Gustawa II Adolfa; fot. M. Gierke 2011.